

LIBERALIZMO IR DEMOKRATIJOS SANTYKIS POLITINĖS FILOSOFIJOS POŽIŪRIU

VAIDOTAS VALANTIEJUS

Straipsnio tikslas – parodyti, kaip skirtingos politinės filosofijos koncepcijos apibūdina įtampą tarp demokratijos ir liberalizmo. Teigiama, kad politinio liberalizmo koncepcijoje pabrėžiami formos, o ne turinio aspektai. Liberalizmo raida, teikianti pirmenybę liberalizmo, o ne demokratijos idealams, atskleidžia vienpusišką tendenciją. Pirmenybę teikiant individo teisėms, įtampa tarp liberalaus *laisvės* ir demokratinio *lygybės* idealų redukuojama į abstraktų *lygių laisvių* postulata. Norint aiškiai skirti liberalizmo ir demokratijos įtakos sritis, svarbu grįžti prie filosofinių diskusijų prielaidų lygmeniu. Čia svarstomi klausimai lyginamuoju aspektu tęsia Alvydo Jokubaičio nagrinėtą liberalizmo ir demokratijos santykį kaip gilų konfliktą tarp dviejų skirtingų filosofijų bei raginimą skirti liberalizmo ir demokratijos įtakos sritis¹.

Liberalizmas ir demokratija

Liberalizmo ir demokratijos santykis istoriniu požiūriu yra atsitiktinis, o konceptualiu – prieštaringas. Liberalizmo šalininkai nesiekia aiškiai apibrėžti ir artikuliuoti, ypač ankstesniuoju laikotarpiu, įtam-

Vaidotas Valantiejus – Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doktorantas (el. paštas: v_valantiejus@yahoo.com).

© Vaidotas Valantiejus, 2009

Straipsnis įteiktas redakcijai 2009 m. liepos 2 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2009 m. lapkričio 9 d.

pos tarp liberalių *laisvės* ir demokratinių *lygybės* idealų. Individualistiniai liberalizmo principai dažnai priešunami demokratijos principams². Nors *demokratijos* idealas laikomas integralia liberalizmo teorijos ir praktikos idėja, pagrindinis dėmesys sutelkiamas į asmens laisvės ir teises, baiminantis, kad jas gali pažeisti varžanti daugumos valia. Daugumos homogeniškumas, liberalų požiūriu, kelia potencialią grėsmę individo laisvėms.

Pirmenybės asmens laisvėms teikimas, vienpusiškas individo teisių pabrėžimas, įtarus požiūris į galimus demokratinės daugumos perlenkimus formuoja specifinius liberalizmo požymius. Vienas svarbiausių yra tas, kad klasikinis, utilitarinis ir politinis liberalizmas daugiau dėmesio skiria formai, o ne substancijai. Liberalų požiūriu, substanciniškumas yra susijęs su specifinėmis *gėrio* sampratomis, kurios negali būti laikomos universaliu atskaitos pagrindu. Toks pagrindas turi būti neutralus ir užtikrinti teisės principų viršenybę.

Deontologinė liberalizmo koncepcija neigia kontekstinį politiškumą. Pirmenybę teikiant negatyviosios laisvės, neutralumo, universalumo principams, palaipsniui ištrinama *politiškumo* substancija. Pliuralistinėje skirtumų antropologijoje *bendrojo gėrio* sampratos neutralizuojamos. Filosofinė liberalizmo tradicija susiduria su problema, kurios priežastis – konceptualios įtampos tarp liberalizmo ir demokratijos idėjų nepaisymas. Liberalizmo ir demokratijos idėjų asimetrija išryškina vienpusišką tendenciją: liberalizmo doktrinos *laisvės* samprata ilgainiui redukuojama į procedūrinės teisės normas kartu susiaurinant demokratines lygybės ir teisingumo sampratas. Lygybė liberalizmo doktrinoje apibrėžiama kaip procedūrinė *lygių individų teisių* koncepcija. Liberalizmas tampa procedūriniu liberalizmu, kuris nėra linkęs atsižvelgti į gilius prieštaravimus tarp pliuralistinių liberalizmo ir homogeniškų demokratijos idėjų.

Konceptualius prieštaravimus tarp liberalizmo ir demokratijos šiuolaikiniai politikos filosofai apibrėžia ir aiškina skirtingai. Nevienodi požiūriai į liberalizmo ir demokratijos santykį sudaro savitą filo-

sofinių požiūrių skalę. Vienoje šios skalės pusėje telkiasi apologetai, tvirtinantys, kad du pagrindiniai liberaliosios demokratijos idealai glaudžiai susiję ir iš esmės vienas kitam neprieštarauja, kitoje – radikalūs kritikai, kurie tarp liberalizmo ir demokratijos idealų išvelgia didelę įtampą, ypač dėl politinio liberalizmo ypatumų – neutralumo, universalumo ir abstraktumo, o kartais netgi pabrėžia, kad liberalizmo ir demokratijos idėjos – nesuderinamos (šitai, pavyzdžiui, teigė radikaliausias liberalizmo kritikas Carlas Schmittas).

Liberalizmo politika be politikos

Liberalizmas, grindžiamas *autonomiško individo* antropologija, savo reikmėms pajungia demokratijos principus. Liberalios politinės antropologijos požiūriu kiekvienas asmuo turi būti lygus kitam asmeniui. *Lygybė*, pagrindinė demokratijos idėja, glaudžiai susiejama su specifiskai liberalia *abstraktaus individo* samprata. Liberalios antropologijos paskirtis yra išlaisvinti individą, apibrėžiamą kaip universalios žmonijos narį, iš kolektyvinių priklausomybės ryšių. Substancinė lygybės kaip homogeniškumo, saistomo su konkrečiu politiniu kontekstu, samprata praranda prasmę. Liberali lygybės samprata tampa indiferentiška politinio konteksto atžvilgiu.

Iki šiol tebėra aktualus Carlo Schmitto argumentas, kad liberalizmas neįstengia tesėti demokratijai būdingų lygybės pažadų³. Politikos, pasak Schmitto, negalima paversti „saugiu reiškiniu“, nes demokratinė *lygybė* suponuoja *nelygybę*. Jei nepaisoma šios reikšmingos perskyros, formuojasi *indiferentiška* individualistinė humanitarinė etika. Indiferentiška lygybės koncepcija, nereikalaujanti apibrėžti lygybės ir nelygybės santykio, praranda *politinę substanciją*; ją užgožia kitos santykių tarp žmonių sritys (ypač ekonominė), kuriose nelygybė viešpatauja be gailėsio⁴. Visa tai gali baigtis valstybės pajungimu privatiems interesams. Jei liberalaus teisėtumo principai grindžiami tik diskusija ir kompromisu dėl kintančių daugumos taisyklių, politi-

ka pakeičiama procedūrinio svarstymo ir kompromisinių susitarimų politika. Liberali politikos kritika, naikindama politiką, pakeičia visas politines koncepcijas⁵, įskaitant demokratinę⁶.

Kadangi *lygybė* apibrėžiama siaurai ir specifiskai, pirmiausia kaip lygių individų laisvės sąlygų būklė, įtampa tarp laisvės ir lygybės išnyksta; šios sąvokos tampa abstrakčiomis kategorijomis. Šitaip išsaugomas pagrindinis liberalizmo idealas: *lygios sąlygos reikalauti, kad nebūtų pažeidžiami individualios laisvės principai*. Realų žmogų ir substancinių, politinių požiūriu, lygybės jausmą pakeičia neutralūs lygios laisvės abstraktiems individams principai. Tai absoliutinė liberalizmo pozicija – indiferentiškai apibrėžiama *lygios kiekvieno individo vertės* koncepcija. Ši pozicija reikalauja iki minimumo sumažinti įtampą tarp liberalizmo ir demokratijos idėjų. Tačiau išnykus įtampai individualistinė liberalizmo koncepcija darosi dar abstraktesnė.

Demokratijos filosofija ištirpsta liberalizmo filosofijoje. Demokrati-ja tampa pagalbinėmis priemonėmis, būdais ir procedūromis, kurių paskirtis – saugoti ir stiprinti liberalizmą. Šių priemonių neutralumas savo ruožtu paremia indiferentišką liberalizmo etosą. Procedūrinė liberalizmo filosofija atsiejama nuo realios politinės asmens padėties valstybėje. Nors politinis gyvenimas yra aktyvaus pilietiškumo patvirtinimas, liberalai primygtinai perša neutralumo nuostatą skirtingų gėrio sampratų atžvilgiu. Remdamiesi individualizmo prielaidomis, jie atsiriboja ir nuo „bendrojo gėrio“ sampratų. Šis atsiribojimas įgyvendinamas remiantis negatyviaja laisvės samprata, kurios pagrindinis reikalavimas yra per-nylyg abstraktus – nepažeisti „individų“ laisvės.

Demokratinė gyvenimo forma yra aktyvus, organizuotas sprendimų priėmimo, valdžios perskirstymo procesas. Piliečiai, pasak Michaelio Walzerio, turi valdyti patys save: demokrati-ja yra *politinis būdas* paskirstyti valdžią⁷. Dar prieš individualaus pasirinkimo laisvę egzistuoja realūs socialiniai ryšiai konkrečioje politinėje bendrijoje. Ryšių bendrumą (homogeniškumą) lemia specifinis demokratinis

aktyvumas. Politinis liberalizmas, deontologizuodamas politiką ir moralę, neutralizuoja demokratinio aktyvumo sąlygas ir įtvirtina esmines heterogeniškumo sąlygas, t. y. požiūrį, kad pagrindiniai demokratijos požymiai yra ryškūs *skirtumai* tarp žmonių.

Demokratiniai *lygybės* ir *teisingumo* idealai, be abejo, įtraukiami į politinio liberalizmo koncepciją, tačiau jie apibrėžiami pirmiausia atsižvelgiant į individo moralinę autonomiją. Jos paskirtis – stiprinti liberalizmo komponentus pamatinėje visuomenės struktūroje. Nors ši struktūra, kaip teigia Johnas Rawlsas, yra neutrali skirtingų gėrio sampratų atžvilgiu, ji įteisina specifinę – liberalią pliuralistinę – gėrio sampratą. Tai viena pagrindinių priežasčių, kodėl liberalizmas mažiau paiso demokratiškos socialinės lygybės ir teisingumo problemų. Viena pagrindinių demokratijos idėjų, lygybė, siejama su demokratiškai sprendimų galia, tampa *asmens teisių* idealo papildiniu.

Deontologinė politinio liberalizmo koncepcija

Liberalų požiūris į laisvę įteisina *skirtumų* antropologiją. Utilitarinė liberalizmo kryptis laisvę apibrėžia pirmiausia kaip negatyvią laisvę – kaip „nebuvimą išorinių kliūčių“. Neutilitariniuose liberaliosios demokratijos modeliuose individo laisvė yra pirminė vertybė: „Individualizmas mus moko, jog visuomenė yra kažkas daugiau nei pavieniai individai tik tuo atveju, kai tie individai yra laisvi.“⁸ Individo teisės, kaip pabrėžia Robertas Nozickas, yra „tokios stiprios ir plačios, kad kyla klausimas, kas leistina, jeigu apskritai kas nors leistina, daryti valstybei ir jos pareigūnams“⁹.

Negatyviam *laisvės* idealui suteikiamas toks aukštas statusas, kad jam besąlygiškai aukojamas demokratinis *lygybės* idealas. Kitaip ir negali būti, nes lygių individo teisių pirmenybė skelbiama negatyviosios laisvės vardu: svarbiausia vengti įtvirtinti kurią nors „substancinę“ (suprantamą kaip potencialiai pažeidžiančią individų teises) gėrio sampratą. Šią negatyvią nuostatą savo ruožtu paremia *autono-*

miško asmens koncepcija. Liberalizmas formuojasi kaip emancipacinis projektas, išreiškiantis radikalų moralinį tikėjimą lygia prigimtinė kiekvieno individo verte¹⁰.

Laisvė, lyginant su kitomis vertybėmis, yra nekvestionuojama vertybė, saistoma su neatimamomis individo teisėmis. Svarstant individo ir visuomenės problemą visada pabrėžiamas *individo* pirmumas. „Visuomenė“ yra *minimalistinė* tikrovė: griežtai formalizuota teisinė, procedūrinė priemonė pašalinti kliūtims, kurios gresia individo saviraiškai. Kiekvienas asmuo turi turėti lygią laisvės galimybę siekti savo interesų, jei nepažeidžia kitų teisių. Ši lygybė suprantama kaip formali ir procedūrinė lygybė, konstitucinis užtikrinimas, kad niekam nevalia peržengti neleistinų ribų¹¹.

Politinio liberalizmo kryptis laisvės sampratą susieja su racionalistine teisės koncepcija. Jau pirminiame Johno Rawlso klausime – „Kas yra protingiausias socialinės vienybės pagrindas?“ – glūdi racionalistinė idėja. Johno Locke'o ir Immanuelio Kanto tradiciją tęsiantis Johnas Rawlsas *individus* traktuoja kaip *savaiminius tikslus*. Tai leidžia *individo teises* paskelbti pamatiniu principu. Ši privilegija išsaugoma visų kitų principų atžvilgiu. Todėl pabrėžiamos neutralumo ir racionalumo nuostatos. Racionalistinis liberalių vertybių pagrindimas traktuojamas kaip pilietiškumo demokratinėje visuomenėje prielaida. Taigi nėra labai keista (turint galvoje neigiamą Rawlso požiūrį į *bendrojo gėrio* sampratą)¹², kad racionalistiniai liberalizmo principai, ir pirmiausia *protingo pliuralizmo faktas*, paskelbiami *normatyviniais* ir *moraliniais*¹³.

Du pagrindiniai principai, kurie, Rawlso nuomone, leistų tinkamai vertinti individualius skirtumus pliuralistinėse visuomenėse, yra *politinis teisėtumas* ir *viešasis protas*¹⁴. Rawlso koncepcija, vengdama „dalinių“ gėrio sampratų, pabrėžia vadinamuosius *deontologinius* politinio liberalizmo pagrindus. Kadangi visuomenėje yra daug besivaržančių gėrio sampratų, tai pagrindinis tikslas – rasti bendresnį, universalų atskaitos pagrindą, kuris būtų protingiausias pliuralistiniu atžvilgiu ir vienodai taikomas visiems individams. Rawlsas formu-

luoja paskirstomojo teisingumo teoriją. Pasiesti „protingą susikerantį susitarimą“, pasak Rawlso, galima tuo atveju, jei toks „susitarimas“ remsis racionalistinėmis liberaliosios demokratijos vertybėmis, kurios turi būti kuo labiau atsietos nuo substancinių (kontekstinių, pernelyg specifiškų) faktų ir remtis protingo pliuralizmo faktais.

Visuomeninės sutarties teoriją, grindžiamą hipotetiška „pirmine pozicija“, Rawlsas siekia „pakelti į aukštesnę abstrakcijos lygmenį“¹⁵. Čia ypač išryškėja jo polinkis pabrėžti formas, o ne turinio aspektus. Nors vertybių sritis yra konkreti, o ne abstrakti, Rawlso racionalistinės viešojo proto vertybės – abstrakčios. Rawlso *individus* privalo sugebėti atsiriboti nuo dalinių aplinkybių ir remtis racionalistinės „visuminės“ doktrinos principais: „Šiomis sąlygomis piliečių pagarbą viešojo proto reikalavimams lemia ne aplinkybių diktuojamas kompromisas, bet pasverti argumentai, kaip jie suvokiami kiekvieno piliečio visuminėje doktrinoje.“¹⁶

Šios doktrinos protingumo kriterijus – „plati refleksyvioji pusiausvyra“, arba „taškas begalybėje, kurio niekada negalime pasiekti, tačiau galime prie jo artėti diskutuojant“¹⁷. Čia ypač atsiskleidžia formalistinis požiūris. Rawlso koncepcija, pabrėždama lygias individų laisves ir jų teisę rinktis tikslus, reikalauja laikytis *neutralaus* požiūrio į moralinius ir religinius įsitikinimus, kuriuos turi pliuralistinės visuomenės piliečiai. Tokį neutralų požiūrį gali išugdyti tik *protingas pilietis*, kuris neatsitiktinai atskiriamas („pirminėje pozicijoje“) nuo jam būdingų kilmės ir kontekstinių savybių. Tik tokio piliečio *politinės* teisės ir pareigos gali tapti *moralinėmis* teisėmis ir pareigomis – elgesio norma, grindžiama abipusiškumo kriterijumi.

Išryškėja šios koncepcijos, besiremiančios liberalizmo metafizika, vienpusiškumas. Tik *protingas individus* sugeba išpažinti politinius liberalizmo principus kaip moralinius idealus. Kitaip sakant, tik tada, kai protingumo kriterijus grindžiamas liberalizmo metafizika, politika ir moralė sutampa. O „neprotingo individo“, t. y. asmens, kurio nuostatos ir kriterijai skiriasi nuo liberaliųjų vertybių, morali-

niai idealai – visada šališki; ir dėl savo šališkumo jie negali sutapti su politiniais protingos visuminės doktrinos principais.

Šioje koncepcijoje aiškiai įtvirtinamas „bendrasis gėris“ – liberalizmo etosas. Remiantis specifine bendrojo gėrio samprata, kuri be sąlygiškai teikia prioritetą *individuo teisėms*, neutralizuojamos kitos gėrio sampratos. Pagrindinė liberaliosios demokratijos problema – demokratinių vertybių išsaugojimas politinėje bendruomenėje – sprendžiama formaliomis priemonėmis, pabrėžiant liberalizmo, bet ne demokratijos tikslus. Ieškodamas konsensuso formos, kuri būtų gilesnė už procedūras, Rawlsas remiasi racionalistinėmis „neutralumo, universalumo ir abstraktumo“ vertybėmis, galiausiai grįždamas prie procedūrinių formų. Demokratinė *lygybės* koncepcija, reikalaujanti politinės, t. y. homogeniškos, pozicijos, susiaurėja iki abstrakčių instrumentinių vertybių lygmens.

Potenciali grėsmė substancinei individuo laisvei iškyla tada, kai laisvė apibrėžiama pernelyg abstrakčiai. Jei procedūrinėje demokratijoje individuo laisvė priklauso nuo laikinų realių galios grupių kompromisų, pozityvus, substancinis laisvės turinys susiaurinamas. Sunykstant politiškumo riboms, jas pakeičia abstrakti individuo teisių terminija. Pliuralistinės šiuolaikinės demokratijos sąlygos rodo, kad *formalios* galimybių lygybės reikalavimai kelia pavojų *realioms* galimybių lygybės sąlygoms, kurių nebeįstengia aiškiai apibrėžti neutralizuota politinė sritis. Heterogeniškoje viešojo proto erdvėje visuotinai vyrauja etinė politinio liberalizmo koncepcija. Kitos gėrio sampratos pagal apibrėžimą negali būti politinės, nes skirtumų antropologija yra vienintelė ir visuotinė protingo pliuralizmo politika, privilegijuojanti „neutralią“ individuo teisių retoriką.

Substancinė laisvės vertė neatskiriama nuo demokratinio, t. y. savivaldaus, konteksto. Jei konkretus kontekstas neįtraukiamas į laisvės sampratą, sunyksta *politinis* jos pagrindas, jis pakeičiamas kitais, ypač ekonominės kilmės, principais. Todėl išnyksta pagrindinis demokratinis klausimas: kaip konkrečiuose politiniuose kontekstuose

suprantami ir sprendžiami lygybės, arba socialinio teisingumo, klausimai. Ne tik laisvės, bet ir lygybės apibrėžimai darosi abstraktūs, o požiūris į laisvės ir lygybės santykį – indiferentiškas. Liberalizmas teikia pirmenybę *moralinės lygybės* sampratai, kuri išleidžia iš akių demokratinius *socialinės lygybės* klausimus.

Lygi individų laisvė (moralinis idealas) prilyginama procedūriniais politinio teisingumo (lygios teisės balsuoti, laisvai kalbėti, jungtis į asociacijas ir kt.) principams, pabrėžiant lygias teises kaip abstrakčius teisingumo principus. Pagrindinis dėmesys sutelkiamas į procedūrų sąžiningumą, toleranciją, individualių teisių apsaugą, t. y. vertybes, kurios saugo individų teises, tiksliau, privačius interesus, o demokratiniai lygybės klausimai apibrėžiami abstrakčių individų, lygių teisių ir rinkimų lygybės lygmeniu. „Viešasis protas“ tampa abstrakčiu „lygios laisvės“ modeliu, galiojančiu veikiau „žinojimo“, bet ne veiksmingo politinio sprendimo lygmeniu. Kiekvienas sąžiningas pliuralistinės protingos visuomenės narys žino lygias teises, lygias galimybes, tačiau nežino, kaip realiai įsitraukti į demokratinius procesus svarstant *rezultatų lygybės* problemas.

Respublikinis komunitarizmas

Sunykstant politiškumo realybei, kuri reikalauja (bent jau klasikinės demokratijos požiūriu) aiškiai apibrėžti homogeniškumo pagrindus, stiprėja liberalizmo kritika. Pradedant XX a. aštuntuoju dešimtmečiu užsimezga įtempta liberalizmo ir komunitarizmo filosofų diskusija. Laisvai apibrėžiamos komunitarinės krypties filosofai – Charlesas Tayloras, Michaelas Sandelas, Alasdairas MacIntyre'as, Amitai Etzioni, Benjaminas Barberis, Michaelas Walzeris – sutelkia dėmesį į tris kritikuotinus dalykus: 1) nesuvaržyto asmens, arba atomizmo, koncepciją, 2) neutralumo principą¹⁸, 3) formalistinę laisvės koncepciją, glaudžiai susijusią su socialinės sutarties teorijomis.

Komunitarų ir liberalų diskusijos atskleidžia, kad vidinių asociacinių ryšių trapumas, ribų kaitumas, atviros pasirinkimo galimybės reikalauja neišleisti iš akių *įtampos* tarp heterogeniškumo ir homogeniškumo principų pliuralistinėje visuomenėje. Liberaliosios demokratijos sąlygomis tiek vieno, tiek kito principo suabsoliutinimas iš esmės susilpnina kritinius normatyvinės filosofijos pagrindus. Kad ši įtampa nebūtų visiškai sunaikinta, svarbi ne tik prielaidų ir pagrindinių sąvokų kritika, bet ir skirtingai formuluojami akcentai¹⁹.

Kaip teigia Tayloras, modernusis laikotarpis, formavęs liberaliosios demokratijos modelį, iš esmės neigė *homogeniškumo* prielaidas²⁰. Pagrindinė priežastis yra ta, kad liberalizmo tradicijos santykis su politiniu paveldu – negatyvus. Radikalus liberalų požiūris, reikalaujantis visapusiškos individo laisvės, kilo iš kovos su autoritetais, tradicijomis, bendruomenėmis, kurios užmiršamos vos tik laimėjus šią kovą. Todėl liberalizmo tradicija paprastai prasideda idealioje *prigimties būklėje* arba *pirminėje pozicijoje*. Radikalus (neistorinis ir nerealistinis) atsiribojimas nuo konteksto kreipia vienpusišku keliu. Nors komunitarizmo filosofai sutaria su Rawlsu dėl utilitarizmo kritikos, pažymi, kad Kanto ir Rawlso *asmuo* yra tuščia abstrakcija: „Mes negalime suvokti savęs kaip „nesuvaržytų asmenų“ neprarasdami lojalumo ir tradicijos bruožų, kurie suteikia mums padėtį pasaulyje, o mūsų gyvenimą daro savitą moraliniu požiūriu.“²¹

Sandelas, kaip ir Tayloras, pagrindinį dėmesį kreipia į liberalizmo koncepcijos *politinius padarinius*. „Nesuvaržyto asmens“ koncepcija, nepajėgi atsivėlgti į moralinius ir politinius solidarumo išpareigojimus, gali suformuoti tik abstrakčius, minimalistinius indiferentiškų piliečių ryšius, teikiančius pirmenybę teisei, bet vengiančius pozityviai įtvirtinti gėrį, kurį pripažįstame *bendrai* ir kuris nėra susijęs tik su mūsų pasirinkimu. Liberalizmui būdinga negatyviosios laisvės koncepcija prielaidų srityje sustiprina privačios „laisvės“ srities ir socialinės „suvaržymų“ srities perskyrą. Liberalizmas apibrėžia individus kaip laisvus ir nepriklausomus asmenis, nesuvaržytus

moralinių arba pilietinių saitų, kurių jie neprivalo rinktis, nes liberalizmo etosas išreiškia *neutralų* požiūrį į gėrio sampratą. Šis požiūris gina liberalizmą: sąžiningos teisingumo procedūros išreiškia pagarbą principams, kurie verčia rinktis individualizmo vertybes.

Politinio liberalizmo ištakose glūdi abstrakti laisvės ir lygybės santykio formulė. Thomas Hobbesas ir Johnas Locke'as, kurių koncepcijas Charlesas Tayloras apibūdina kaip *atomistinio liberalizmo* paradigmą, „įgyvendina XVII a. revoliuciją normatyvinio diskurso prasme“²². Ši paradigma įtvirtina teisių pirmenybės retoriką, minimalizuojančią priklausomybės, išsipareigojimo, autoriteto, bendruomeninės savivaldos principus. Lygių laisvių retorika susiaurina priklausomybės visuomenei ryšius²³.

Atomizmas, komunitarų požiūriu, yra labiausiai kritikuotina liberalizmo prielaida. Svarbu pažymėti, kad kalbama ne tik apie psichologines nuostatas ir metodologiją, bet ir apie daugiau nei keletą šimtmėčių koncepciją, susijusią su ontologiniais principais, padėjusiais formuluoti utilitarizmo doktrinas ir instrumentinį požiūrį į visuomenę, jos raidą: „Terminas „atomizmas“ vartojamas laisvai, apibūdinant socialinės sutarties teorijas, susiformavusias XVII a., taip pat joms giminingas doktrinas, kurios galbūt nevartojo socialinės sutarties termino, bet paveldėjo visuomenės, sudarytos iš individų, kurie siekia pirmiausia individualistinių tikslų, viziją. Šiuo požiūriu utilitarizmo doktrinos yra giminingos. Šis terminas susijęs ir su šiuolaikinėmis koncepcijomis – tomis, kurios: panašios į socialinės sutarties teoriją, siekia apibrėžti individo ir jo teisių pirmenybę visuomenės atžvilgiu, formuluoja grynąjį instrumentinį požiūrį į visuomenę.“²⁴

„Atomizmo“ kritika nėra nauja. Tačiau ji rodo, kad be pamatinės individualizmo prielaidos suirtų visa liberalizmo sąvokų sistema. Atomistinis požiūris, kad ir koks būtų iliuzinis, į pirmą vietą iškeldamas fragmentaciją ir skirtumą antropologiją, savo ruožtu paverčia iliuzija (prielaidų lygmeniu) priešingą sau polių – visuomenę, homogeniškus politinius ryšius, bendruomenę. Vienas nuo kito atskirtų

asmenų įsipareigojimai, be kurių neįsivaizduojami politiniai ryšiai, suvaržomi griežtai apribojant juos sutartiniais ryšiais. Savo ruožtu susiaurinama *asmens* koncepcija. Ji redukuojama į fragmentiškus „atomus“, kurie atskirti, kaip Rawlso *pirminėje pozicijoje*, nuo savo kilmės ir kitų kontekstinių požymių.

Komunitarų kritika rodo: jei pagarba individų teisėms (apibrėžiama remiantis „neutralios struktūros“ idėja) atribojama nuo gėrio sampratų, politinė sritis negali tapti realaus pilietinio dalyvavimo erdve. Liberalus teisingumas reikalauja gerbti individų teises, bet nepaisyti gėrio sampratų, kurios glūdi srityje, esančioje dar prieš individo pasirinkimą. Paradoksalus atomizmo rezultatas – „vidutiniško piliečio“, kuris yra indiferentiškas politinių įsipareigojimų ryšiams, koncepcija.

Svarstomoji demokratija

Komunitarai, stiprindami demokratinę politikos turinį, remiasi respublikinėmis Rousseau sąvokomis, o *svarstomosios demokratijos* šalininkai²⁵ šių sąvokų, ypač *bendrosios valios*, vengia. Kaip pažymi pats Jürgenas Habermasas, jam rūpi demokratinis nuomonės ir valios formavimasis, kurio paskirtis yra *apibendrinantys racionalūs rezultatai*²⁶. Habermasas kritikuoja Rousseau demokratiją dėl to, kad pastarasis bendrąją valią apibrėžia „kaip širdžių, o ne argumentų konsensusą“²⁷. Moralė, kurią Rousseau sieja su individų motyvais ir dorybėmis, anot Habermaso, turi būti išsiskynijusi pačiame viešosios komunikacijos procese: „Aš išplėtoju požiūrį į etiką, orientuotą į diskursą, nes kontrargumentai ir argumentų mainai – tinkamiausia procedūra, leidžianti spręsti moralinius praktinius klausimus.“²⁸

Bendrojo politinio dalyvavimo galimybė, pasak Habermaso, nėra savaiminis tikslas. Tai veikiau sąlygos, leidžiančios atsiskleisti liaudies suverenitetui kaip procedūrinio svarstymo aplinkai, kurioje vyrauja *komunikacinis veiksmas*, protingai reguliuojantis diskursyvią

nuomonę ir valios formavimąsi viešojoje erdvėje, kuri suprantama kaip susivienijimų, laisvų asociacijų ir bendruomenių, politinių institucijų visuma. Viena pagrindinių idėjų, kuri leidžia rasti liaudies suverenitetui, – *abipusio pateisinimo* procedūros, suteikiančios normoms teisėtumą. Komunikaciškai kuriama valdžia yra intersubjektyviai ir viešai formuojama „veikiančiųjų drauge“ valia. Taigi „svarstomoji demokratija“ nėra nei individualių valių suma („visų valia“), nei „bendroji valia“. Jos teisėtumą pagrindžia bendrai pateisinti politiniai sprendimai, pasiekti diskursyviai, argumentuojant, svarstant. Be to, šie sprendimai visada yra laikini, o todėl nuolat persvarstomi.

Habermasas svarstomąją politiką grindžia *idealiomis komunikacijos* situacija, kai dalyvaujantieji svarstymo procese remiasi idealios komunikacijos bendruomenės, peržengiančios socialinės erdvės ir istorinio laiko ribas, idėja²⁹. Šis „mintinis eksperimentas“ leidžia remtis nešališka pozicija ir išvengti socializacijos galios įtakos. Tačiau Habermaso modelis, priešingai nei Rawlso hipotetinė situacija, stengiasi pabrėžti, bent jau numato, *realų svarstymą* situacijose, kurios kuo arčiau priartėtų prie idealaus diskurso. Nors komunikacinis argumentavimo procesas atveria perspektyvą, leidžiančią peržengti vietines praktikas ir nešališkai spręsti apie argumentavimo teisingumą, šis mintinis eksperimentas visada nurodo konkrečias visuomenes, istorinį laiką ir socialinę erdvę³⁰. Taigi komunikacinio veiksmo teorija, kaip teigia Habermasas, numato *idealiomis* bendruomenės galimybę *realioje* socialinėje situacijoje.

Todėl Habermasas skiria *strateginį veiksma* ir *komunikacinį veiksma*, taip pat atitinkamus racionalumo būdus. Strateginis, arba instrumentinis, racionalumas (gebėjimas nustatyti veiksmingas priemones įgyvendinant individualius tikslus) esminiais bruožais skiriasi nuo komunikacinio racionalumo, kurio paskirtis – konsensusas ir supratimas, grindžiamas pranašesniais argumentais, atsietas nuo galios ir jėgos, ypač būdingos ideologijoms ir sistemingiems kalbinės ir socialinės praktikos „iškraipymams“. Habermaso teigimu, „viešojo

proto“ koncepcija yra pagrįsta tuomet, kai ji atliepia tikrai neprievar-
tinį konsensumą racionalaus diskurso sąlygomis.

Svarstomasis procedūrinis požiūris siūlo daugiau atvirų klausimų, susijusių su demokratijos procesais, negu Rawlso politinio liberaliz-
mo koncepcija, nes orientuojasi ne tik į racionalios nuomonės, bet ir į
valios formavimosi procesą. Pats Habermasas teigia, kad jo diskurso
teorija apibrėžia demokratinį procesą stipresnėmis nei liberalų, ta-
čiau silpnesnėmis nei respublikinio modelio normatyvinėmis konota-
cijomis³¹. Demokratinis solidarumas ir politinė valia turi reikštis tiek
visus apimančioje viešojoje erdvėje, tiek teisiškai institucionalizuo-
tose politinių sprendimų priėmimo procedūrose. Svarstomajai poli-
tikai svarbus tiek diskursyvus komunikacinio veiksmo formavimas,
tiek procedūriniai konstitucinės valstybės principai.

Toks teise grindžiamas modelis priartėja prie politinio liberaliz-
mo principų. Tiek Habermasas, tiek Rawlsas griežtai skiria *racionalų
konsensumą* ir paprastą *faktinį* (empirinį) *sutikimą*. Esminis demokra-
tinio teisėtumo šaltinis – racionalus konsensusas. Ši perskyra griežtai
pabrėžia racionalizmo komponentus. Stiprėjant Habermaso svarsto-
mosios demokratijos racionalistiniams principams, silpnėja kritiniai.
Vienintele pagrįstos komunikacijos rūšimi tampa racionali argumen-
tacija, atsiribojanti nuo retorikos, apimančios realistinius, t. y. vidujai
prieštarigus, neracionalius principus, realiai naudojamus politikoje.

Habermasas sukuria modelį, grindžiamą kognityviniais argumen-
tais. Šis modelis galioja tik pripažįstant racionalaus diskurso galimy-
bę politinėje, etinėje ir kitose svarbiose visuomeninėse srityse. De-
mokratija grindžiama kaip bendrai pateisinami viešieji svarstymai,
kurie apima racionalumo, sąžiningumo, kritikos, derinimo idėjas.
Habermaso egalitarinio diskurso koncepcija darosi pernelyg opti-
mistiška, t. y. idealistinė. Didžiausia problema yra ta, kad bandymas
svarstyti procesą apibrėžti kaip visiškai neutralų, nešališką argu-
mentavimą dėl bendrojo gėrio paverčia patį svarstymą dar viena for-
malia procedūra, įtvirtinančia egzistuojančias politines hierarchijas.

Habermasas beveik nekreipia dėmesio į empirinius veiksnius, esančius anapus konstitucijos ir liberalių institucijų ribų. „Racionalaus konsensuso“ hipotezė, kad ir kokia ji būtų trokštama, paneigia komunikacinio veiksmo prasmę. Todėl politinės valios klausimai, kuriuos žadėjo sugražinti svarstymo idėja, praranda savo pirminę prasmę. Toks racionalaus komunikacijos būdo įtvirtinimas neišvengiamai atitolina politiką nuo substancinių demokratijos klausimų ir todėl yra labiau liberalus, nei demokratinis požiūris. Svarstomoji demokratija praranda tai, ką, kritikuodama liberaliąją demokratiją, žadėjo gražinti – demokratijos autentiškumą.

Agonistinė demokratija

Pirminė *agonistinės demokratijos* idėja yra ta, kad pliuralistinė antagonizmų (ne tik klasinių, bet ir apskritai visų galimų, įskaitant naujus socialinius sąjūdžius) raiška visuomenėje turi būti aiškiai artikuliuojama. Todėl Chantal Mouffe *agonistinės demokratijos* koncepcija kritiškai vertina universalistinius *viešųjų svarstymų* modelius: „Racionalistinės struktūros alternatyva, pabrėždama kalbinių žaidimų praktiką, taip pat reikalauja artikuliuoti idėją, kad valdžia yra sudedamoji socialinių santykių dalis. Vienas iš svarstomojo požiūrio trūkumų yra tas, kad šis demokratinės politikos modelis, apibrėždamas viešąją sritį, kur valdžia būtų pašalinta ir įgyvendintas racionalus konsensusas, nepajėgus pripažinti antagonizmo aspekto – kad vertybių pliuralizmas išreiškia neišnaikinamą šios politikos pobūdį.“³²

Taigi viena pagrindinių idėjų yra įvairių *skirtumų*, kurie per ilgą laiką išsityrė visuomenėje, atkūrimas, t. y. jų įsisąmoninimas ir supratimas, kad *įtampa* tarp liberalizmo ir demokratijos idėjų – nesunaikinamas kasdienės politinės dienotvarkės klausimas. Todėl *įtampa* tarp dviejų liberaliosios demokratijos komponentų niekada negali išnykti. Dėl šios *įtampos* tegali būti įvairiai diskutuojama. Liberalios

demokratinės santvarkos – tai vietos, kuriose vyksta kovos, suteikiančios postūmį istorinei politinei raidai³³.

Mouffe koncepcija derina liberalizmo ir marksizmo prielaidas. Viena vertus, Mouffe kartu su liberalais gina pliuralizmo sąlygas, siekdama minimizuoti substancines gėrio sampratas, kita vertus, ji drauge su neomarksistais (iš dalies ir komunitarais) gina politinio subjekto, kaip socialinę padėtį užimančio asmens, sampratą kritikuo-dama abstrakčias, universalistines, hipotetines politinio liberalizmo prielaidas. Mouffe pritaria Rawlsui, kad skirtingiems individams turi būti suteikta laisvė pasirinkti savo tikslus ir apibrėžti gėrio sampratas. Tačiau ji siekia tam tikrais atžvilgiais apriboti *autonomijos* principą nustatydama santykį su *kitais*: pliuralizmas ir skirtumai turi būti vertinami kaip pozityvus savaiminis gėris tol, kol skirtumai nesuponuoja nelygybės ir dominavimo. Mouffe labiau pabrėžia ne tarpasmeninius, o socialinių grupių santykius, pripažindama apsisprendimo teisę visoms socialinėms grupėms, išskyrus tuos atvejus, kai apsisprendimo teisės įgyvendinimas neleidžia galios stingančioms grupėms siekti lygybės (kai, pavyzdžiui, dominuojanti grupė, siekianti išsaugoti specifinį gyvenimo būdą, užkerta kelią jai pavaldžioms grupėms siekti lygių teisių).

Skirtumų atkūrimas ir išsaugojimas (net iki antagonizmo lygmens) rodo kolektyvinio tapatumo, arba autentiškumo, paieškas, kurios nėra tapatinamos su abstrakčia, universalial liberaliosios demokratijos „pliuralizmo“ būkle, bet, priešingai, turi būti pakartotinai apibrėžiamos. Problema ta, kad reikia ne abstrakčiai apibrėžti „protingo pliuralizmo faktą“, bet sudaryti sąlygas, kurios leistų vėšėti radikalioms demokratinėms pliuralistinių skirtumų formoms. *Pliuralizmo* pakeitimas *skirtumų* įsisąmoninimu rodo, kad agonistinės demokratijos modelio šalininkai sutelkia dėmesį ne į „savaime suprantamas“ pliuralizmo, bet į užribio, realiai ar menamai engiamų visuomenės grupių, sąlygas. Šio modelio šalininkams rūpi antihierarchinė skirtumų artikuliavimo strategija. Pagrindinis kritikos objektas

yra liberaliosios demokratijos tendencija neutralizuoti potencialias ribas, „antagonistinius“ skirtumus, kurie sudaro viešosios demokratinės erdvės civilizuoto konflikto pagrindą.

Mouffe ne tik siekia deklaruoti antagonistinius skirtumus, bet ir ieško bendresnio susitarimo, veikiau realaus dalyvavimo demokratijos praktikoje. Realų dalyvavimą politikoje, anot jos, užtikrina skirtumų ir kitų grupių pozicijų pripažinimas, kurį skatina *ne įtikinimas*, grindžiamas argumentacija, bet veikiau agonistinės demokratijos nuostatų įteisinimas: *priešo* pavertimas *priešininku*, o *antagonizmo* – *agonizmu*³⁴. Šiuo aspektu Mouffe siekia atsiriboti nuo formalistinių, procedūrinių liberaliosios demokratijos bruožų, kurie skatina žmonių pasyvumą ir silpnina jų aktyvumą. Tačiau Mouffe beveik neatsižvelgia į tai, kad „politinės bendruomenės“ samprata gali būti traktuojama kaip atviras ir lankstus asociacinių ryšių, kuriuos sudaro mažesnės apimties asociaciniai ryšiai, horizontas (ne tik teisinis procedūrinis, bet ir politinis įpareigojantis). Politinės bendruomenės idėja nepaneigia *heterogeniškumo* sampratos: ji nebūtinai supriešina respublikinį *homogeniškumo* ir liberalų *pluralistinį* principus. Specifinės gėrio sampratos, jei jos derinamos su pliuralistiniu asmens teisių požiūriu, nėra „atsitiktinis“ gėrio principas. Priešingai – jos ne mažiau negu Mouffe politinės kovos principai apibrėžia aktyvias politinio dalyvavimo (nebūtinai kovos) ribas.

Agonistinės demokratijos modelis, nepaisant panašių į komunitarizmą principų (esencializmo, universalizmo, neutralumo nuostatų kritikos), artimesnis politiniam liberalizmui. Pirma, liberalizmo ir agonizmo idealai siejami su modernistine ir pomarksistine, t. y. priklausančia tai pačiai Švietimo tradicijai, vizija, kuri labai kritiškai vertina ikimodernistinių komunitarizmo idėjų reikšmę dabartiniam tarpsniui. Antra, nors agonizmo šalininkai įtariai vertina tiek liberalizmo, tiek komunitarizmo pastangas užglaistyti skirtumus visuomenėje, vis dėlto antagonizmo tezė glaudžiai susijusi su liberalizmo pasaulėžiūra, kuri išvelgia antagonistinį, t. y. nesutaikinamą varžymąsi paskirų individų lygmeniu.

Išvados

Pagrindinė liberaliosios demokratijos problema yra nepakankamai artikuliuojama įtampa tarp liberalizmo ir demokratijos įtakos sričių ir vienpusiškas, pernelyg formalizuotas požiūris į politiką kaip abstrakčią lygių teisių diskurso sritį. Liberalizmas paveldi abstraktų polinkį tapatinti *moralinę lygybę* (liberalizmo ypatybę) ir *socialinę lygybę* (demokratijos ypatybę). Iki šių dienų nekintanti abstrakti gairė – prigimties būklėje individai yra lygūs – teikia pirmenybę moralinei lygybei ir lygių teisių diskursui.

Nors liberalizmo tradicija į savo dienotvarkę įtraukia demokratinę viešojo gėrio sampratą, ji pirmiausia siejama su teisiniu diskursu. Atskiriamos moralės (lygių teisių abstrakčioje ir neutralioje srityje) ir politikos (konkrečių žmonių santykių, susijusių su specifinėmis gėrio sampratomis) sritys. Prieštaravimai, kurie susiję su demokratijos – valdomųjų ir valdančiųjų *tapatumo* – problema, išsprendžiami vienpusiškai, pabrėžiant liberalią lygių teisių *galimybių* sritį. Šiuo požiūriu politinio liberalizmo kritika – dėl teisių diskurso pirmumo ir priklausomybės ryšių nepaisymo – yra pagrįsta.

Kritika atskleidžia liberalizmo vienpusiškumą: klaidinga traktuoti žmonių asociacijas kaip savanoriškas ir grindžiamas tik sutarties principu, o šių asociacijų narius visiškai atsieti nuo konteksto, kaip „pirminėje pozicijoje“. Šis idealistinis vaizdinyz slepia atotrūkį tarp abstraktaus teisių diskurso ir realaus žmonių dalyvavimo politinėje veikloje. Idealių sąlygų apibrėžimams skiriama kur kas daugiau dėmesio. Nors idealo siekimo požiūriu šie reikalavimai yra atviri, realių demokratinių procesų atžvilgiu – apriboti racionalistinių kognityvinių prielaidų.

Procedūrinių priemonių kelias, kuris daugiausia pateisinamas pliuralistinėse plačios apimties visuomenėse, vis dėlto apeina pagrindinį demokratijos klausimą: kaip sukurti žmonių asociacijos formą, kuri *bendrai* saugotų ir gintų tiek asmens teises, tiek gėrio formas, su kuriomis tapatinasi šie asmenys, pasirenę jas aktyviai paremti įvairiais demokratinio dalyvavimo politikoje būdais.

NUORODOS IR PASTABOS

(Endnotes)

¹ A. Jokubaitis. Liberalizmo ir demokratijos konfliktas // Politologija. 2009/1 (53), p. 3–20.

² Johno Dryzeko požiūriu, liberalizmo ir demokratijos idealai realiau suderinami tik XX a., „nors iki dabar liberalioji demokratija tebėra tik priverstinis kompromisas tarp dviejų skirtingų idėjų“. J. Dryzek. *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. Oxford: Oxford University Press, 2002. P. 9–10.

³ Šis argumentas grindžiamas demokratine Rousseau idėja – valstybė yra *suvereni* tik būdama *aktyvi*, t. y. *politiška*. Žr. Ž. Ž. Ruso. Rinktiniai raštai. Vert. L. A. Skūpas. Vilnius, Mintis, 1979. P. 150.

⁴ C. Schmitt. *The Crisis of Parliamentary Democracy*. Cambridge, London: The MIT Press, 2000. P. 13.

⁵ C. Schmitt. *The Concept of the Political*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1996. P. 69–70.

⁶ Kaip tvirtino Carlos Schmittas, jei politinėje srityje norima įtvirtinti bendrąją žmonių lygybę, nesirūpinant nacionaliniu ar kitu kolektyviniu homogeniškumu (pavyzdžiui, demo pilietinės valios saitais), tai neįmanoma išvengti substanciškumo praradimo padarinių: „Politinė lygybė bus nuvertinta taip, kad ji prilygs absoliučiai žmonių lygybei.“ C. Schmitt. *The Crisis of Parliamentary Democracy*. Cambridge, London: The MIT Press, 2000. P. 12. Be to, bus nuvertintos politiško ir politikos sritys, kurios taps nereikšmingos. Visi politiniai būdai, kurie analizuos „tuščios lygybės“ klausimus, praras reikšmę. O paviršutiniškos politinės lygybės sąlygomis politiką nurungs kita sritis, kurioje bus aptinkama substancinė nelygybė; pavyzdžiui, šiandieną – ekonomikos sritis. Ten pat, p. 13.

⁷ M. Walzer. *Spheres of Justice: A Defence of Pluralism and Equality*. Oxford: Basil Blackwell, 1983. P. 304.

⁸ F. Hayek. *Individualizmas ir ekonominė tvarka*. Vert. A. Degutis. Vilnius: Eugrimas, 2002. P. 38.

⁹ R. Nozick. *Anarchija, valstybė ir utopija*. Vert. A. Degutis. Vilnius: Eugrimas, 2003. P. 9.

¹⁰ M. Ramsay. *What's Wrong with Liberalism?: A Radical Critique of Liberal Political Philosophy*. London, New York: Continuum, 2004. P. 7.

¹¹ I. Berlin. *Vienovė ir įvairovė: žvilgsniai į idėjų istoriją*. Vert. A. Jokubaitis. Vilnius: Amžius, 1995. P. 323.

¹² J. Rawlsas įsitikinęs, kad visuminės moralinės doktrinos, įskaitant klasikinį liberalizmą, yra pagrindinė kliūtis siekiant normatyvinio racionalistinio konsensuso: „Istoriškai viena bendra liberalizmo tema yra tai, kad valstybė neturi teikti pirmenybės jokiai atskirai visuminei doktrinai ir jos gėrio sampratai.“ Ten pat, p. 220.

¹³ Ten pat, p. 32.

¹⁴ J. Rawls. *Politinis liberalizmas*. Vert. A. Degutis. Vilnius: Eugrimas, 2002. P. 32.

¹⁵ Ten pat, p. 13.

¹⁶ Ten pat, p. 202.

¹⁷ Ten pat, p. 393.

¹⁸ Ch. Tayloras, kritikuodamas S. M. Lipseto, G. Almondo, H. Lasswello, D. Eastono neutralumo principus, tapatinamus su „prielaidomis“, atskleidžia jų šališkumą. Šių politikos mokslininkų aiškinimas grindžiamas septyniomis perskyromis, kurių antrosios pusės žadina simpatijas pirmiausia liberalizmo principams: libertarizmas priešpriešinamas autoritarizmui, šališkumas – nešališkumui ir t. t. Galiausiai mums lieka mažas pasirinkimas. Jeigu tai iš tikrųjų *alternatyva*, ironizuoja Tayloras, argi mes galime klysti, kai sprendžiamė rinkdamiesi laisvę? Žr. C. Taylor. *Philosophy and the Human Sciences: Philosophical Papers 2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. P. 70–79.

¹⁹ M. Walzeris M. Sandelo klausimą – *ar individų, kurie teisingumui teikia pirmenybę, bendruomenė gali būti daugiau nei svetimųjų bendruomenė?* – pertvarko šitaip: „Klausimas yra geras, tačiau atvirksčia jo forma – betarpiškesnė: jei tikrai esame svetimųjų bendruomenė, kaip galima daryti kažką kita, jei ne pirmiausia įtvirtinti teisingumą?“ M. Walzer. *The Communitarian Critique of Liberalism // Political Theory*. Vol. 18, No. 1, Feb., 1990, p. 9.

²⁰ Ch. Taylor. *Modern Social Imaginaries*. Durham, London: Duke University Press, 2007. P. 98.

²¹ M. Sandel. *Public Philosophy: Essays on Morality in Politics*. Cambridge, London: Harvard University Press, 2006. P. 145.

²² Ch. Taylor. *Philosophy and the Human Sciences: Philosophical Papers 2*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. P. 187.

²³ Ten pat, p. 187.

²⁴ Ten pat, p. 188.

²⁵ Svarstomosios demokratijos modelis nesudaro vieningos krypties. Įvairūs autoritai neretai priartėja prie priešingų ir viena kitai oponuojančių politinės filosofijos doktrinų. Problema ta, kad *svarstyimo* sąvoka, kuria šiuo atveju grindžiama pati demokratija, yra apibrėžiama skirtingai. Tai leidžia svarstomosios demokratijos teoretikais laikyti tokius skirtingus autorius kaip Jürgenas Habermasas, Johnas Rawlsas, Joshua Cohenas, Seyla Benhabib, Iris Young, Amy Gutmann, Denisas Thompsonas, Johnas Dryzekas, Jamesas Bochmanas, Jamesas Fishinas ir daugelis kitų. Vieni jų labiau pabrėžia svarstyimo liberalumą, kiti – demokratiškumą.

²⁶ J. Habermas. *Further Reflections on the Public Sphere // Habermas and the Public Sphere* (ed. by C. Calhoun). Cambridge, London: The MIT Press, 1996. P. 446.

²⁷ Ten pat, p. 445–446.

²⁸ Ten pat, p. 447.

²⁹ J. Habermas. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: The MIT Press, 1998. P. 322.

³⁰ Ten pat, p. 323.

³¹ J. Habermas. *Three Normative Models of Democracy // Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political* (edited by Seyla Benhabib). Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1996. P. 27.

³² C. Mouffe. *The Democratic Paradox*. London, New York: Verso, 2000. P. 98–99.

³³ Ten pat, p. 5.

³⁴ Ten pat, p. 102–103.

*SUMMARY**THE CONTRADICTION BETWEEN LIBERALISM AND
DEMOCRACY IN THE PERSPECTIVE OF POLITICAL
PHILOSOPHY*

The main strategy of this article is to consider liberalism in contrast with democracy. Many critics of liberal democracy argue that there is no necessary relation between two distinct traditions but only a contingent historical articulation. The main ideas of liberalism are the rule of law, the defense of human rights and the respect of individual liberty. Democracy, by contrast, relies on substantial equality, identity between governing and governed, and popular sovereignty. In other words there is a tension between democratic homogeneity and liberal heterogeneity or pluralism.

Mainly because of liberal assumption of an autonomous rights bearing individual, liberalism is very skeptical on the issue of democracy. Liberals stress the protection of freedom against potential oppressive democratic majorities. Equality in the liberal tradition is reduced to equal liberty. The abstract liberal conception of equality postulates that every person is, as a person, morally equal to every other person. The substantial democratic conception of equality, however, requires the possibility of inequality, i.e. the possibility of distinguishing who belongs to the demos and who is exterior to it. Equality is only valuable politically so long as it has substance or concrete political context.

John Rawls's theory of political liberalism accents formal and procedural aspects of liberal democracy. The main cause is that Rawls's theory is deontological. He draws the distinction between the "right" and the "good" – between a framework of basic rights and liberties, and the conceptions of the good that people may choose to pursue within this framework. Rawls's priority of the right over the good is presented as the principle of neutrality. But the problem is that political liberalism can provide a consensus only among reasonable persons who are persons who accept the principles of political liberalism. Thus Rawls's allegedly neutral public reason is derived from the fundamentals of liberalism or the specific concept of good.

Communitarian political philosophy criticizes liberalism for its atomism, concept of negative liberty and the priority of human rights. De-

ontological liberalism, it is said, is excessively individualistic, abstract and universalistic. Challenging the liberal commitment to individualism and to human rights, communitarians insist that democratic community cannot be justified without reference to common purposes and ends. To be a citizen is to interpret oneself as a member of the polity. Democratic homogeneity requires the identity between governing and governed. So, democracy rests not on individual rights, but essentially on the general will of the community.

The model of deliberative democracy argues that the essence of democracy is deliberation itself, as opposed to voting, interest aggregation, constitutional rights, or self-government. Deliberative democracy concerns the degree to which democratic control is substantive and engaged by competent citizens. The influence of informal public opinion formation, it is claimed, has to be transformed into “communicative power” and accordingly into “administrative power”. But in essence deliberative theory accepts the key tenets of political liberalism. Some deliberative theorists argue that the priority of liberal rights is necessary for deliberative democracy itself.

The agonistic model of democracy says that the dimension of antagonism is inherent in human relations. The ineradicability of antagonism, it is argued, is constitutive of the political. The main task of this model is to establish us/them discrimination in a way that is compatible with pluralist democracy. On the one hand, agonistic democracy criticizes neutral and procedural aspects of liberal democracy, on the other hand, both agonistic and liberal models accept the priority of pluralism and individual rights.

In summary, the processes of liberalization and democratization are conceptually contradictory. The ethos of liberalism, especially the ideal of negative liberty, reduces the substantial concept of equality to indifferent equal liberty. The principle of moral equality is gradually transformed to the principle of moral individualism. The deontological liberalism ignores the main democratic question – how to establish the democratic community with both the autonomy of persons and the shared understanding of the good? In this way political liberalism negates the ideal of democracy – the identity between governing and governed.